

PALEO-AKTUEEL

Het Groninger Instituut voor Archeologie presenteert zijn onderzoek

29

In dit nummer oa

HOUSE STORK

DE RECONSTRUCTIE VAN EEN MESOLITHISCHE HUT

WAAR DE DODEN WOONDEN

DE SAMENHANG TUSSEN DE LOCATIES VAN
LAAT-PREHISTORISCHE URNEVELDEN EN NEDERZETTINGEN

DE VENDELHELM UIT HALLUM

EEN EXPERIMENTELE RECONSTRUCTIE

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Aan dit nummer werkten mee: Marjolein Admiraal, Peter Attema, Merit Hondelink, Angelique Kaspers, Gilles de Langen, Martijn van Leusen, Elisabeth van 't Lindenhout, Johan Nicolay, Annet Nieuwhof, Bert Nijboer, Daan Raemaekers, Karla de Roest, Mans Schepers & Karen de Vries.

Redactie: Flip Kramer (coördinatie), Elisabeth van 't Lindenhout & Daan Raemaekers

Vormgeving en omslagontwerp: Siebe Boersma

Correctie Engelse samenvattingen: Xandra Bardet

Foto omslag: Het bedekken van House Stork met riet (foto Y. de Raaff). Zie artikel De Raaff.

ISBN 9789492444769

ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie

Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712
gia@rug.nl

Adres van de uitgever

Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
groningen**

**groninger instituut
voor archeologie**

© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel 29

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis Publishing
Groningen, 2018

Inhoud

<i>HOUSE STORK. DE RECONSTRUCTIE VAN EEN MESOLITHISCHE HUT</i> Yannick de Raaff	1
DE EERSTE RESULTATEN VAN DE VELDSURVEY IN AYIOS VASILIOS (LACONIË, GRIEKENLAND) Corien Wiersma	11
WAAR DE DODEN WOONDEN. DE SAMENHANG TUSSEN DE LOCATIES VAN LAAT- PREHISTORISCHE URNENVELDEN EN NEDERZETTINGEN Nynke de Boer	19
Q130: SURVEYS OP HET TERREIN VAN EEN HELLENISTISCHE EN ROMEINSE BOERDERIJ IN ZUID-ITALIË Martijn van Leusen & Neeltje Oome	27
CROPMARKS IN HET TIBERDAL: ONDERZOEK NAAR GEBRUIK EN BEWONING VAN DE TIBERVALLEI NABIJ CRUSTUMERIUM IN DE ROMEINSE TIJD Tom Trienen & Peter Attema	35
EEN GEHOORKAPSEL VAN EEN GRIJZE WALVIS (<i>ESCHRICHTIUS ROBUSTUS</i>) UIT WIJSTER (DR.) Wietske Prummel, Lisette de Vries, Frits Laarman & Youri van den Hurk	43
EEN VONDST VAN GROOT BELANG: DE BOOT VAN BRITSUM (FR.) Annet Nieuwhof & André van Holk	51
DE VENDELHELM UIT HALLUM: EEN EXPERIMENTELE RECONSTRUCTIE Johan Nicolay & Sebastiaan Pelsmaeker	61
ETHNOARCHEOLOGIE IN NOORD-CANADA: HOE KLIMAATVERANDERING EN KOLONIALISME DE TRADITIONELE MANIER VAN LEVEN VAN DE INUIT HEBBEN BĒINVLOED VAN 1300 N.CHR. TOT NU Sean P.A. Desjardins	71
UITPUTTEND ONDERZOEK. DE ONTDEKKING VAN EEN VERGETEN 19 ^{DE} -EEUWSE WELPUT TE BOAZUM (FR.) Yftinus van Popta & Remco Bronkhorst	77
WAT DE YESSER NONNEN ATEN: VOEDSELCONSUMPTIE IN EEN CISTERCIËNZER NONNENKLOOSTER TE ESSEN, GRONINGEN Morvenna van Rijn, Francis Koolstra & Stijn Arnoldussen	85

AARDEWERK VAN KLOOSTER YESSE: SOBER OF CHIC? Fardau Mulder	95
AAN TAFEL IN HET OUDE MANNENHUIS TE DELFT Merit Hondelink	103
ARCHEOLOGIE IN MUSEA: EEN PASSEND VERLEDEN VOOR DE SAMI? Mathilde van den Berg	115

Ethnoarcheologie in Noord-Canada: hoe klimaatverandering en kolonialisme de traditionele manier van leven van de Inuit hebben beïnvloed van 1300 n.Chr. tot nu

Sean P.A. Desjardins¹

Veel van de tradities die de cultuur van de Inuit in de Foxe Basin regio in centraal Arctisch Canada hebben bepaald, staan al 700 jaar onder druk van externe sociale en ecologische factoren. Klimaatvariaties, met zowel warme als koude periodes, hebben grote gevolgen gehad voor de traditionele levensstijl. Daarnaast zijn er de negatieve gevolgen van het kolonialisme. Sinds het begin van de 20ste eeuw is het leven van de Inuit in deze regio drastisch veranderd door regels en wetten van de Canadese regering, gehandhaafd door de *Royal Canadian Mounted Police*, de Katholieke en Anglicaanse kerken en de *Hudson's Bay Company*. De seizoensafhankelijke nomadische jagers veranderden eerst in pelsjagers met semipermanente huizen en kregen uiteindelijk vaste verblijfplaatsen (Crowe 1970; Damas 1963). Tegenwoordig wonen alle Inuit in de regio in slechts twee moderne gemeenschappen: Igloolik en Hall Beach (zie fig. 1).

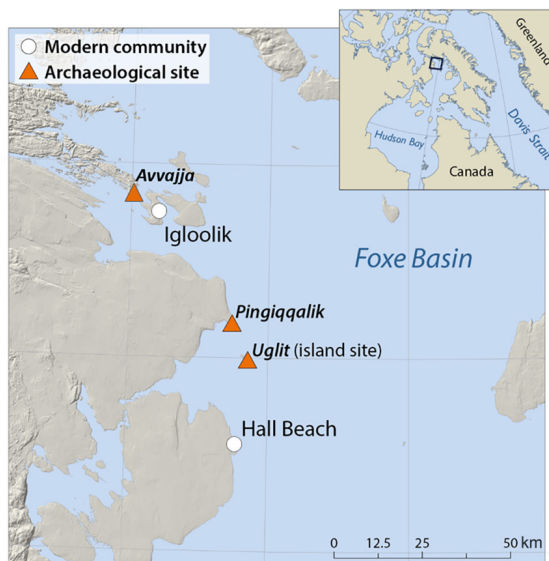
Ondanks de grote veranderingen zijn de Inuit in staat geweest om enkele belangrijke culturele tradities, zoals de jacht op zeezoogdieren, tot op de dag van vandaag te behouden. Doordat deze Inuit pas 60 jaar geleden hun seizoensafhankelijke levensstijl als nomadische jagers hebben opgegeven, zijn er onder ouderen en specifiek onder de *Elders*² nog mensen die levendige herinneringen hebben aan de manier waarop traditionele plagenhutten werden gebouwd en dieren werden bejaagd voordat men in contact kwam met de westerse cultuur. Deze mensen, die vaak enkel Inuktitut spreken, en hun verhalen zijn bovendien de directe culturele en genetische afstammelingen van de klassieke Thule Inuit (ca. 1250 tot 1600 n.Chr.). Deze cultuur, gebaseerd

op de jacht op Groenlandse walvissen, heeft talrijke goed bewaarde archeologische vindplaatsen nagelaten in de regio. Dit artikel beschrijft recent archeologisch onderzoek dat ik in deze regio heb uitgevoerd naar de levensvatbaarheid van de Inuitcultuur tijdens eerdere klimaatveranderingen, voordat ze in contact kwamen met de westerse cultuur. Daarnaast zal ik toekomstige plannen uiteenzetten voor ethno-archeologisch onderzoek naar de wijze waarop de Inuit nog altijd beïnvloed worden door het kolonialisme.

Eerder onderzoek: De reacties van Thule Inuit op historische klimaatverandering

Er is een groeiende belangstelling onder wetenschappers voor onderzoek naar de interactie van Arctische sociale systemen en klimaat (Jordan, et al. 2017). De archeologie heeft de potentie om op een langdurige tijdschaal deze interacties te beschrijven en zo een bijdrage te leveren aan onderzoek dat de sociaal-ecologische gevolgen van klimaatverandering bestudeert. In het Canadese Arctisch gebied bevinden de meeste archeologische vindplaatsen zich in permafrost, waardoor ze bijzonder goed bewaard zijn gebleven. In het afgelopen decennium heb ik bij meerdere Thule Inuit-vindplaatsen in Noord-Canada zeezoogdierbotten met aangehecht zacht weefsel gevonden op relatief geringe diepte. De rijkdom aan bot, ivoor, balein, gewei en zacht weefsel biedt interessant materiaal voor isotopenanalyse, aDNA en koolstofdateringen. Hierbij bestaat de mogelijkheid tot samenwerking met archeometristen en klimaatonderzoekers die een tijdreeks over klimaatveranderingen willen opbouwen.

Fig. 1. Een kaart van het noordelijk deel van Foxe Basin, met locaties die genoemd zijn in de tekst (kaart door F. Steenhuisen).

Voor de beantwoording van de vraag hoe de Inuit in Foxe Basin hebben gereageerd op veranderingen in het klimaat is het cruciaal om vast te stellen wat de heersende temperatuur was in de afgelopen 700 jaar. Deze periode beslaat zowat de gehele tijd dat er Inuit in het gebied leefden. De meestgebruikte en meest uitgebreide temperatuurreconstructies zijn gebaseerd op ijskernen en komen uit het Greenland Ice Core Project (GRIP) en het Greenland Ice Sheet Project 2 (GISP2). Het is echter onwaarschijnlijk dat temperatuurvariaties overal in het Arctisch gebied hetzelfde waren. Daarom is het van groot belang om ook paleodata te gebruiken die dicht bij het studiegebied zijn verzameld (D'Andrea et al. 2011). Gelukkig zijn er historische klimaatreconstructies uit de directe omgeving, die gebaseerd zijn op sedimentkernen uit meertjes met gefossiliseerde muggen, kiezelwieren en pollen. Al deze reconstructies ondersteunen de conclusie dat de Kleine IJstijd (ca. 1300-1900 n.Chr.) klimatologisch de moeilijkste tijd was voor de Inuit, voorafgaand aan de 20ste eeuw. In deze koude periode belemmerde dik zeeijs de beschikbaarheid van grote, langstreckende Groenlandse walvissen (*Balaena mysticus*),

die voor de Inuit voorheen een relatief hoge mate van voedselzekerheid hadden geboden.

Tussen 2012 en 2016 heb ik de voedselbeschikbaarheid voor jagers uit de klassieke Thule Inuitcultuur en hun nakomelingen onderzocht in Pingiqqalik, een groot maar nu verlaten kustdorp in het noordelijk deel van Foxe Basin, dat vroeger in de winter werd bewoond (Desjardins 2016 & in press). Koolstofdateringen en historische bronnen laten zien dat deze plek werd bewoond door Inuit vanaf ongeveer 1400 n.Chr. tot 1930. In 2012 zijn talloze artefacten opgegraven uit meerdere huizen en afvalhopen (fig 2). Een zoöarcheologische analyse van de grote hoeveelheid dierresten toont aan dat het dieet voornamelijk bestond uit Atlantische walrussen (*Odobenus rosmarus rosmarus*). Daarmee hadden deze bewoners zich verzekerd van een ongewoon rijke nieuwe voedselbron in vergelijking met Inuit uit andere Arctische gebieden. Een nabijgelegen systeem van *polynyas* (permanent open water in ijsrijk gebied), een optimaal habitat voor de walrus, kan de bewoners van Pingiqqalik bescherming hebben geboden tegen de ergste gevolgen van de Kleine IJstijd. De techniek om walrusvles als wintervoorraad op te slaan in grindkuilen verzekerde de inwoners van Pingiqqalik het hele jaar door van voedsel (Desjardins in press). Minder langdurig, maar op een vergelijkbare manier, hebben de Thule Inuit van Walrus Island (Noordoost-Groenland) ook de moeilijke periode van de Kleine IJstijd overleefd (Grønnow et al. 2011).

Huidig onderzoek: kolonialisme en de traditionele levenswijze van de Inuit

Het is nog steeds onduidelijk hoe Inuitjagers zich aanpasten aan de veranderingen na de Kleine IJstijd. Het doel van mijn huidig onderzoeksprogramma in het Foxe Basin is te onderzoeken hoe men de manier van jagen succesvol aanpaste aan nieuwe sociale stress, terwijl andere tradities, zoals de bouw van traditionele plaggenhuizen, verloren gingen. Eerder is al beschreven hoe commerciële, religieuze en overheidsinvloeden

Fig. 2. Een selectie van Dorset Paleo-Inuit (A.-C.) en Klassiek tot post-Klassieke (D.-P.) artefacten van Thule Inuit, die opgegraven zijn uit meerdere contexten (huis en afvalhoop) in Pingiqalik: A., gekerfd ivoren plaatje; B., miniatuur ivoren harpoenpunt; C., bifaciaal bewerkte spits van hornsteen; D., benen ulu (vrouwenmes) handvat; E., miniatuur zeepsteen qulliq (olielamp); F., ivoren vingerhoedhouder; G., ivoren spelonderdeel; H., miniatuur leistenen ulu mes; I.-L., ivoren harpoenpunten; M., ivoren harpoenpunt voor zalm; N., benen heft van een sneeuwmes; O., vuurstenen mes, vastgezet in een klein bot van een zeehond; P., benen mesheft.

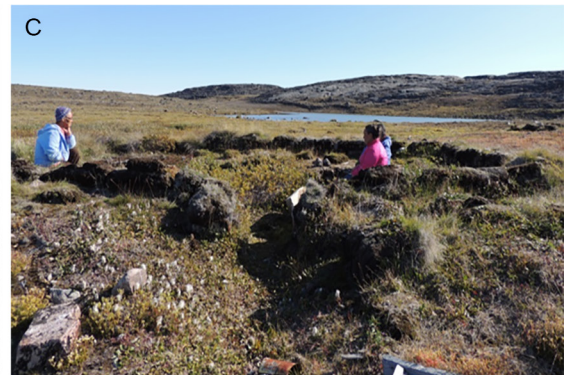
zorgden voor een grote verandering in culturele tradities aan het eind van de 19de en het begin van de 20ste eeuw.

Het katholicisme en het anglicanisme werden relatief snel omarmd door de Inuit, omdat er al een wijdverbreid geloof in sjamanisme en kosmologie bestond (Laugrand & Oosten 2010). De traditionele architectuur veranderde toen de diep ingegraven ondergrondse plaggenhuizen, die bewoond werden in de koude wintermaanden (fig. 3), rond 1960 werden verlaten en vervangen door houten moderne huizen. De jachttechniek lijkt een uitzondering. De traditie overleefde en bestaat nog steeds, in aangepaste vorm, zowel op land als op zee. Dat is opvallend, want er waren veel tegenkrachten. In de nieuwe dorpsgemeenschappen vormde de jachtbuit een steeds kleiner deel van het dieet. De teams van sledehonden raakten ook buiten gebruik. Veel honden werden gedood door de *Royal Canadian*

Mounted Police, uit angst voor hondsdolheid of zelfs als tactiek om de mobiliteit van Inuit te belemmeren (zie Tester 2010).

Vanaf de zomer van 2018 doe ik onderzoek naar de recente historische ontwikkeling in jachttechniek en dieet en de ontwikkeling van huisvestingspatronen en architectuur van Noord-Foxe Basin Inuit, door opgraving van twee locaties waar Inuit van 1600 n.Chr. tot onlangs leefden, in Avvajja en Uglit. Bij de interpretatie van de resultaten daarvan zullen moderne Inuitjagers en *Elders* uit Igloolik betrokken worden. Het is hun erfgoed, en zij beschikken over kennis uit eerste hand van het leven op deze plekken. Gebaseerd op eerder ethno-archeologisch onderzoek in dit gebied heb ik de verwachting dat ondanks de lage temperatuur, het dieet van de Inuit eeuwenlang stabiel kon blijven, van de Thulecultuur tot aan de moderne tijd, door de verfijnde manier waarop walrusvlees werd opgeslagen. Bovendien denk ik

Fig. 3. Resten van winterhutten, opgebouwd uit plaggen in het noordelijk deel van Foxe Basin, Nunavut. A., een karakteristiek Thule Inuit plaggenhuis met walvisbeenderen (waarschijnlijk bewoond van ca. 1600-1900 AD) bij Uglit (foto door de auteur 2014); B., een plaggenhut (1957 AD) bij het Inuitdorp Qaersut (foto credit National Museum of Denmark, 1957); C., drie Inuit vrouwen zitten in de restanten van een plaggenhut in Steensby Inlet, die bewoond was in de winter van 1956 (foto S. Leblanc, 2012). In de historische plaggenhut B vervangt een houten steunbalk de botten van de Groenlandse walvis die eerder werden gebruikt, zoals te zien is bij A; ook een ingang die bestond uit grote stenen (zoals in A) werd vervangen door houten draagbalken in een meer westerse stijl (zoals in B). Tegenwoordig wonen Inuit uit Arctisch Canada niet meer in dit type seizoenshuizen.

dat de koloniale druk op de Inuit, om meer sedentair te leven, ertoe leidde dat de plaggenhutten en geïsoleerde winterverblijven onbewoond raakten, omdat ze ongeschikt waren voor bewoning gedurende het hele jaar. In plaats daarvan gingen men in westerse huizen wonen, die het hele jaar rond bewoonbaar waren.

Zelden zijn archeologische en etnografische technieken gecombineerd in poolonderzoek, terwijl juist dit gebied zich er mooi voor leent en de twee elkaar zo goed kunnen aanvullen. Door een intensieve samenwerking met de lokale inheemse bevolking kan lokale kennis helpen bij de interpretatie en het beheer van archeologisch materiaal en komen we meer te weten over de achtergrond van geloof en levenswijze. Uit eigen ervaring weet ik dat het uitgebreid raadplegen van *Elders* veel inzicht kan geven in de manier waarop artefacten gemaakt zijn en het landschap gebruikt wordt. Deze gesprekken ondersteunen

niet alleen de archeologische interpretatie, maar zijn ook van groot belang uit ethische overwegingen. Ze zouden dan ook een grotere rol moeten spelen als er afstammelingen zijn die dit soort kennis nog bezitten.

Het belang van een benadering waarbij de Inuit *Elders* centraal staan

Dit onderzoek richt zich op de sociale en ecologische factoren die de langetermijnontwikkeling van het dagelijks leven en de jachttechnieken in Arctisch Canada beïnvloed hebben. Onderwerpen zoals voedselzekerheid, historische rechten op landgebruik en de gevolgen van klimaatverandering voor de traditionele manier van leven, liggen cultureel en politiek gevoelig. Tegenwoordig maakt traditioneel gejaagd en verzameld voedsel nog maar zelden het leeuwendeel uit van het dieet in gemeenschappen in Arctisch Canada. Wel is traditioneel voedsel nog steeds een belangrijke

aanvulling op dat dieet, omdat de import van westers voedsel in afgelegen dorpen duur is (zie Chan et al. 2006). Recentelijk is er ook veel aandacht voor de gevolgen van de huidige, door de mens veroorzaakte klimaatverandering op de jacht en de voedselzekerheid van moderne Inuit (bijv. Beaumier & Ford 2010). Voor veel moderne Inuit blijft het bejagen en eten van zeezoogdieren nog steeds een belangrijke traditie.

De mondelinge kennisoverdracht via de *Elders* is nog steeds van groot belang binnen de Inuitgemeenschap. De kennis over de relaties tussen mens, dier en omgeving, de bijzondere jachttraditie en de semi-nomadische levensstijl zijn bewaard gebleven door mondelinge overlevering. De huidige generatie *Elders* heeft deze informatie nog uit de eerste hand gehoord en zelf beleefd, maar heeft niet het eeuwige leven. Daarom is het juist nu cruciaal om deze kennis te beschrijven en te gebruiken bij de interpretatie van archeologische vondsten. De westerse (vaak ontorechte) weerstand tegen de jacht op zeezoogdieren baart de *Elders* zorgen over het voortbestaan van deze traditie, die volgens hen een essentieel onderdeel vormt van hun culturele erfgoed en bovendien een belangrijke bron van voedsel is. Naar mijn mening is onderzoek in deze regio essentieel om de culturele weerstand van inheemse jager-verzamelaars in het Arctisch gebied, maar ook wereldwijd te inventariseren.

Ethnoarchaeology in Arctic Canada: Exploring how climate change and colonialism impacted traditional Inuit life, ca. AD 1300 to present

Over the past several hundred years, traditional practices of indigenous peoples across the circumpolar Arctic have been heavily impacted by ecological and social stresses, including episodes of dramatic climate change, as well as colonialist policies that restricted residential mobility and eventually encouraged year-round

sedentism and cultural assimilation. Given its abundance of archaeological sites and the presence of a resilient, active subsistence hunting economy, the Foxe Basin region of arctic Canada is an ideal place in which to explore these issues. In this paper, I describe recent archaeological work I have carried out in the region, and outline my plans for ethnoarchaeological investigations there in the coming years.

Noten

1. Arctisch Centrum, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen.
2. *Elders* vertaalt men in het Nederlands als oudsten of ouderlingen. In deze publicatie wordt de Engelse term aangehouden omdat die beter aansluit bij de specifieke culturele context. De term is afkomstig van *First Nations* in Amerika. Een *Elder* wordt door de gemeenschap erkend als een belangrijk persoon met kennis van en ervaring met de traditionele cultuur, kennis en geschiedenis. *Elders* worden vaak geraadpleegd als adviseurs vanwege hun inzicht en wijsheid. Leeftijd hoeft hierbij niet leidend te zijn.

Literatuur

- Beaumier, M.C. & J.D. Ford, 2010. Food insecurity among Inuit women exacerbated by socio-economic stresses and climate change. *Canadian Journal of Public Health* 101, 196-201.
- Chan, H.M., K. Fediuk, S. Hamilton, L. Rostas, A. Caughey, H. Kuhnlein, G. Egeland & E. Loring, 2006. Food security in Nunavut, Canada: barriers and recommendations. *International Journal of Circumpolar Health* 65, 416-431.
- Crowe, K.J., 1970. *A cultural geography of Northern Foxe Basin, N. W. T.* Ottawa: Department of Indian Affairs and Northern Development.
- D'Andrea, W.J., Y. Huang, S.C. Fritz & N.J. Anderson, 2011. Abrupt Holocene climate change as an important factor in human migration in West Greenland. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 108, 9765-9769.

- Damas D., 1963. *Iglulingmiut kinship and local groupings: a structural approach*. Ottawa, Department of Northern Affairs and Natural Resources.
- Desjardins, S.P.A., 2016. *Food Security, climate change and the zooarchaeology of Neo-Inuit sea-mammal hunting, northwest Foxe Basin, Nunavut, Canada*. McGill University, Montreal.
- Desjardins, S.P.A., in press. Neo-Inuit strategies for ensuring food security during the Little Ice Age climate change episode, Foxe Basin, Arctic Canada. *Quaternary International*. DOI: 10.1016/j.quaint.2017.12.026
- Grønnow, B., H.C. Gulløv, B.H. Jakobsen, A.B. Gotfredsen, L.H. Kauffmann, A. Kroon, J. B.T. Pedersen & M. Sørensen, 2011. At the edge: high Arctic walrus hunters during the little ice age. *Antiquity* 85, 960-977.
- Jordan, P.D., S.P.A. Desjardins & S. Sázelová, 2017. Long-term perspectives on Arctic change: implications for archaeology, palaeoenvironments and cultural heritage. Session co-organized at the 2017 Arctic Science Summit Week (ASSW), Prague.
- Laugrand, F. & J. Oosten, 2010. *Inuit shamanism and Christianity: transitions and transformations in the twentieth century*. Montreal, McGill-Queen's University Press.
- Searles, E., 2002. Food and the making of modern Inuit identities. *Food & Foodways* 10, 55-78.
- Tester, F.J., 2010. Mad dogs and (mostly) Englishmen: Colonial relations, commodities, and the fate of Inuit sled dogs. *Études/Inuit/Studies* 34, 129-147.